

FORUM

KLASSIEKERS DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT #15: HET GEVAAR VAN OVERHEIDSTOEZICHT EN RISICOMINIMALISERING

GERDO KUIPER - 10.08.2021

Wat is een klassieker die voor mij van groot belang is in het kader van de Nederlandse rechtsstaat? Nederland is een democratische rechtsstaat. Democratisch omdat het Nederlandse volk mag kiezen en gekozen mag worden om het volk te vertegenwoordigen. Uitgangspunt hierbij is wel dat een meerderheid bepaalt. Daarnaast is Nederland gelukkig een rechtsstaat waarbij de macht van de overheid beperkt wordt tot datgene wat er ook in de wet staat (legaliteitsbeginsel) en een onafhankelijke rechter die dat toetst. De overheid moet dus ook rekening houden met de (individuele) grondrechten, zodat burgers beschermd worden tegen met deze rechten strijdige ‘meerderheidsplannen’ van diezelfde overheid.

Het spanningsveld tussen enerzijds de rechten en de vrijheden van burgers en anderzijds de macht, dwang en controle van de staat komt terug in de theorie over het *sociaal contract*. Door middel van een sociaal contract spreekt men af dat de staat de burgers zal beschermen (het veiligstellen van leven, vrijheid en eigendom) en in ruil daarvoor leveren burgers een deel van hun vrijheid in. Wordt het belang van veiligheid zo absoluut gesteld dat vrijheden volledig ondergeschikt zijn, of moeten veiligheidsmaatregelen altijd afgewogen worden tegen de inperkingen op vrijheidsrechten? Twee aspecten die hierbij een rol spelen zijn overheidstoezicht en het willen minimaliseren van risico’s.

Als we kijken naar overheidstoezicht en ik denk aan een klassieker dan is dat *1984* van George Orwell. Een dystopische roman over een totalitaire staat, waarbij de overheid elk aspect van het menselijk leven bewaakt en controleert. Orwell schreef dit boek in *1948* als een waarschuwing over hoe bepaalde Westerse landen er in *1984* uit zouden zien. Met de woorden “Big Brother is watching you” wist Orwell de totalitaire staat, het einde van privacy en het daarmee gepaarde beklemmende gevoel van paranoia samen te vatten, zodat mensen hun gedrag gaan aanpassen, het zogenoemde *chilling effect*.

De balans tussen veiligheid en vrijheden was in de wereld uit deze roman dus totaal weg.

In deze tijden van coronamaatregelen wordt deze vraag over de juiste balans ook veel gesteld. Ik beperk me tot twee maatregelen: de avondklok en de inzet van drones om te controleren of burgers zich aan de coronamaatregelen te houden.

De reden dat de avondklok werd ingesteld was om te voorkomen dat een mogelijk COVID-variant zou leiden tot code zwart. Het moment dat de zorg het aantal COVID-besmette burgers niet meer aankan en er letterlijk keuzes gemaakt moeten worden tussen leven en dood. Dit scenario voorkomen door het instellen van een avondklok lijkt behoorlijk legitiem. Ook als we naar de rechtsstatelijkheid van deze maatregel kijken, dan is de maatregel gebaseerd op een wet (legaliteitsbeginsel) is de uitvoering achteraf getoetst door een onafhankelijke rechter en is daarbij een afweging geweest tussen verschillende grondrechten. Wat ook zeer belangrijk is, is dat een vrijheidinperkende maatregel niet onnodig lang wordt ingezet. Toen de cijfers van besmettingen en ziekenhuisopnames afnamen, werd ook de maatregel van de avondklok ingetrokken.

Een andere maatregel is de inzet van drones. [Dit was bijvoorbeeld het geval in Den Haag waarbij een drone werd ingezet boven een plein om te kijken of er voldoende afstand werd gehouden en vanwege de taalbarrière.](#) Op het plein hingen mensen rond in groepjes die niet allemaal de Nederlandse taal machtig waren. Met een luidspreker op de drone werd in verschillende talen verteld dat mensen afstand moeten houden. De Autoriteit Persoonsgegevens (AP) stelt dat het risico op een inbreuk op de privacy door een camera op een drone groter is dan bij ‘gewoon’ cameratoezicht. Zo kan een drone opnames maken op plaatsen waar mensen dat niet verwachten en zonder dat zij dit merken. Een drone mag alleen door de politie worden ingezet als dat noodzakelijk is om het doel te bereiken en er geen minder ingrijpend middel mogelijk is, aldus de AP. Dat laatste is in dit geval wel discutabel. Is het echt nodig om een drone te gebruiken als je als politie kunt kijken of er voldoende afstand wordt gehouden en het niet te druk is? Datzelfde geldt voor het argument van de taalbarrière. Je kunt ook een bandje afspelen met een luidspreker zonder een drone. De vraag die je kunt stellen is of er wel een juiste balans is tussen veiligheid en vrijheden.

Wat ook een terechte waarschuwing was van Orwell, is de behoefte aan een aanhoudende vijand. In 1984 is er altijd sprake van oorlog: “war is peace”. Het idee hierachter was door het land in een constante staat van oorlog te brengen, burgers geen aandacht meer zouden hebben voor de onvrede voor hun eigen regering en zo de binnenlandse vrede zeker te stellen.

Dit concept van een aanhoudende vijand wordt nu gebruikt om op grote schaal data te verzamelen. We zijn altijd in een soort van oorlog, om ons te beschermen tegen het Kwaad, tegen terroristen, etc. Door deze angst en het voortdurend alle risico's preventief te willen minimaliseren, zie je een grote verschuiving van vrijheid naar veiligheid.

Dit is dan ook een mooi bruggetje naar een andere klassieker (in wording) en een aanrader: *Corpus delicti* van Juli Zeh uit 2009. In dit geval is het niet een veiligheidsstaat zoals in 1984, maar is het een autoritaire staat die middels de

METHODE een extreem streng gezondheidsregime oplegt. Iedereen is verplicht om gezond te zijn en alle middelen die ongezond zijn, zoals roken, alcohol etc. zijn verboden. Preventie is het opperste gebod en vereist de volledige controle van ieders gedrag. Mensen zijn verplicht om dagelijks hun bloed en urine te testen en deze data te delen met de staat om te kijken of ze geen ongezonde middelen tot zich hebben genomen. Daarmee is er dus ook geen vrijheid.

De romanfiguur komt in opstand met de volgende proclamatie:

“Ik zeg mijn vertrouwen op in een politiek die haar populariteit uitsluitend ontleent aan de belofte van een risicoloos leven. [...] Ik zeg mijn vertrouwen op in ouders die een boomhut ‘verwondingsgevaar’ en een huisdier ‘infectierisico’ noemen. Ik zeg mijn vertrouwen op in een staat die beter weet wat goed voor me is dan ikzelf. Ik zeg mijn vertrouwen op in de idioot die het bordje aan de ingang van de wereld heeft weggehaald waarop stond: OPGELET! LEVEN KAN TOT DE DOOD LEIDEN.”

Wanneer je kijkt naar de balans tussen veiligheid en vrijheid, dan is veiligheid heel belangrijk, maar niet absoluut. De inzet van veiligheidsmaatregelen is veel eerder proportioneel als het gaat om een inbreuk of een concrete dreiging, dan om preventieve maatregelen in te zetten voor (toekomstige) risico's. Het op grote schaal verzamelen van data en het opstellen van risicoprofielen zijn voorbeelden van het minimaliseren van (toekomstige) risico's en daarom moet men zich goed bewust zijn van de inperkingen van vrijheden die hiermee gepaard gaan. Kortom denk goed aan je vrijheid en lees *1984* en *Corpus Delicti*!